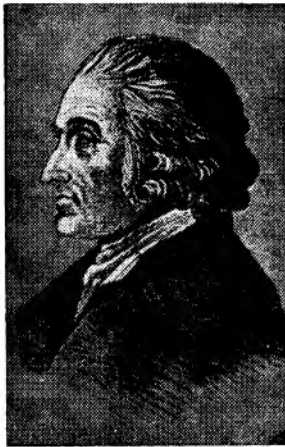

ספרו של נח ה. רוזנבלום על „שירי תפארת” של נ.ה. ווייזל פרשנות המקרא בשירת ההשכלה.

פינחס דורון

נ.ה. ווייזל

במחקרו החשוב, המקיף והיסודי על „שירי תפארת” של ר' נפתלי הירץ ווייזל (רנה"ו), שהיה ממניחי היסוד של ספרות ההשכלה בכלל ושל פרשנות המקרא של אותה תקופה, החזיר הד"ר נח ה. רוזנבלום את העטרה ליושנה בהעלותו את יצירתו של רנה"ו מתהום הנשנה.

צדק המחבר בשיטה שנקט, היינו: „לפרש את יצירתו של רנה"ו ולהבהיר את חידושו, דיוקו והברקותיו באופן אקספוזיטורי לפי סדר שיריו”. המחקר שלפנינו הוא מקיף ועב־כרך למדי (כמעט 450 עמודים), אילו נטל על עצמו לפרש באופן שיטתי כל שיר וכל

בית ושורה ב„שירי תפארת”, שתופסים כרך שלם כי אז היה נאלץ להקדיש למלאכה זו לא אחד אלא כמה וכמה כרכים עבי־כרס כמוהו! מסיבה זו, כנראה, לא נטל המחבר על עצמו את המשימה לנתח את „שירי תפארת” מבחינת אמנות השירה ומתעלם כמעט לגמרי משאלות של משקל, חרוז, מקצב, לשון וסגנון שהן ענין לדיון באמנות השירה. אדרבא, הוא נאמן למטרה שהציב לו בכותרת המשנה של הספר: מחקר בדרכי ההגות והפרשנות של נ. ה. ווייזל ב„שירי תפארת”. אילו היה דן בבעיות אלה היה, כנראה, צריך להקדיש כרך נוסף רק כדי להבהיר את הצד האמנותי של „שירי תפארת”.

אמנם המחבר מודע לעובדה ש„הספר שירי תפארת הוא היום כמעט בבחינת יקר־המציאות, לפיכך הרביתי פה ושם בציטטות שִׁנְלוּ על הקורא להתבונן בתרומתן העצומה של רנה"ו כמשורר, כפרשן וכהוגה־דיעות”, גם על זאת חייבים אנו להכיר לו טובה, שלא הסתפק בניחוח יבש של הדיעות והפרשנות של רנה"ו בגוף שלישי נסתר אלא שילב מנה גדושה של רנה"ו כ„מדבר בעדו” בצורת קטעי שירים רבים כדוגמאות ואיורים של רעיונותיו ופרשנותו.

נח ה. רוזנבלום, „האיפוס המקראי מעידן ההשכלה והפרשנות” — היצאת ראוכן מס בע"מ. ירושלים חש"מ"ג, 447 עמודים.

ד"ר רוזנבלום מגלה בקיאות רבה לא רק בספרות ההשכלה ובתולדות הספרות והביקורת עליה, אלא גם בספרות הכללית, ובפרט מתמצא הוא כבן-בית בפרשנות היהודית — החל בשני התלמודים והספרות המדרשית ופרשנות ימי הביניים וכלה בפרשנות המודרנית כמיוצגת על ידי מ.ד. קאסוטו. על כך מעידים המבוא הנרחב ואלף מאתיים ותשעים ההערות המאלפות.

„הגבור המרכזי” ב„שירי תפארת”

המבוא משתרע על פני חמישים עמודים ומהווה מחקר חשוב בפני עצמו. בו סוקר המחבר בראש וראשונה את היחס השלילי לספרות ההשכלה אפילו מצד מיטב סופרינו כמרדכי זאב פיארבג ושי. עגנון וח.ג. ביאליק — ובצדק הוא קובל על כך. הוא תולה את האשמה ב„הערכת יצירתיו של המבוקר לפי טעמו הסובייקטיבי והשרירותי של המבקר, מבלי להתחשב בהבדלי מקום וזמן” (ע' 5) יחס שלילי זה פגע בייחוד ב„שירי תפארת” של רנה"ו. אפילו מבקר רגיש כביאליק מציין את רנה"ו כ„אבי השירה המימית, הפסידו-ביבליית, בחינת פושרין, לא חמימא ולא קרירא שאין הצמא מרגיש בשתייתם”.

לעומת יחס השלילי של הדורות שבאו אחרי רנה"ו, מעמיד המחבר את יחס החיובי והנלהב של בני דורו של רנה"ו. „הם מצאו בשיריו... באר מיסדיים-קרים” זוכים שהשיבו את נפשם... אוזנם קלטה בשירי תפארת את דעותיהם של חז"ל ושל ההוגים והפרשנים ששורו בהם. הם התרשמו מדקדוקי סופרים, דיוקי מדקדקים, הברקות פרשנים שנשתלבו ונרקמו במעשה חושב”.

מכאן עובר רוזנבלום לדון ביחס השלילי ל„שירי תפארת” מצד מבקרים מסוגו של א.א. קובנר, שאמנם הבינו את עולמו של רנה"ו, שהיה ספוג מסורת ורוח דתית של פרשנות חז"ל וימי הביניים, אולם היו עוינים לה והתנגדו לכל יצירה שריח של מסורת דתית נדף ממנה. המחבר מוכיח את אפסות של הנחות בלתי מבוססות והשערות מוגזמות לא רק של קובנר, אלא גם של חוקרים, חשובים כפ. לחובר וי. קלוזנר בדבר השפעתם של הסופרים הנוצרים הרדר וקלופשטוק על רנה"ו. המחבר מוכיח בראיות ברורות ש„תפיסת עולמו של רנה"ו... היתה מתחילתה ועד סופה ספוגה יראת שמים וזהירות קפדנית בשמירת מצוות קלות כחמורות”. כן קובע המחבר „שעצם ההנחה שיצירתו של רנה"ו נועדה לפאר את דמותו של משה בטעות יסודה... שירי תפארת מהווים חזרה מפוייטת של הספור המקראי של יציאת מצרים. הגבור המרכזי ביצירה הזאת אינו משה אלא אלקים”.

מגמתו של רנה"ו ב„שירי תפארת”

בדומה למנדלסון ראה רנה"ו צורך „להוכיח לצעירים המנוכרים, שסונורו מבדק הספרות הלועזית את חשיבותו וערכו (של התנ"ך)... ולהראות את יופיה וחינה של השפה העברית ולמתן את השפעה הבלתי מוסרית של הספרות הלועזית... צורך זה היה אולי המניע העקרי ליצירת „שירי תפארת”, ולא השפעות של הספרות הגרמנית. העלילה של יציאת מצרים העסיקה את רנה"ו במשך כל ימי חייו. עוד בשנת 1742 בהיותו בן 17 נתקל הוא במהדורה לועזית של הספר החיצוני „חכמת

שלמה", וכיון שחשב שגילה ספר מקורי של המלך שלמה, ראה חובה לעצמו לתרגם את הספר לעברית ולהוסיף לו באור נרחב. אחרי עמל של שלושים ושמונה שנים הצליח להוציא את באורו המקיף על „חכמת שלמה" בשם „רוח חן" (1780).

המחבר ממשיך להתחקות אחרי השורשים של רנה"ו בבחרו דוקא את הצורה של האיפוס כאשר הוא בא לחבר יצירה מפוייטת של עלילת יציאת מצרים והמאורעות שלאחריה. בתחילה הוא שוקל שאולי עשה כך רנה"ו מתוך חיקוי לשירי הומירוס ואנקריאון היווניים או לשירי האראץ ווירגיל הרומיים ודומיהם. אחרי כן הוא מציין: „בנסיוננו להתחקות אחרי השורשים הצורניים הגיניטיים המשוערים של הוואנר האפי-מקראי... אולי אין צורך לחפש אך ורק בשדות וברגמים **לועזיים מבחוץ**. ייתכן שכדאי להתבונן בורם צנוע שהיה מפכה בפנים, בתחומי הגיטו היהודי... הכוונה לספרות הקמאית והטרומ-השכלתית שהתפתחה באיריש והיתה פופולארית בין השכבות הרחבות של יהודי גרמניה" (ע' 28).

מכאן עובר המחבר לדון בשאלה מדוע בחר רנה"ו דוקא בשירה בשביל יצירתו האפית וכמו כן מוסר לנו את שמונה המטרות שרנה"ו הציב לו בהקדמתו ל„שירי תפארת".

להלן מקדיש ד"ר רוזנבלום לא פחות משנים עשר עמודים של המבוא (36-48) לדיון מפורט של מכות מצרים וקריעת ים-סוף (שרנה"ו חושב אותה לאחת המכות). וכאן יש מקום לשאול: מה טעם הירבה כל כך המחבר לעסוק במבוא במכות: הרכבן, סדרן, מטרותיהן, אעפ"י שהן מהוות רק חלק קטן יחסית מספר שמות (כשתי פרשיות)? ואילו בהתגלות ה' למשה, אפיו של משה והתפתחותו כמנהיג העם, ובעיקר בהתגלות ה' בסיני ובמתן תורה — המהווים המטרה העיקרית של יציאת מצרים, לא דן כלל במבוא! האין זה חוסר שיווי-משקל?

גוף הספר מחולק לשמונה עשר פרקים פחות או יותר ארוכים, לפי שמונה עשר השירים ב„שירי תפארת". כל פרק מצוייד בכותרת הקובעת את עיקר תכנו. נוסף לכך מחולק כל פרק לחלקים קטנים יותר, אשר בראש כל אחד מהם עומדת כותרת משנית המצביעה על תכנו של אותו חלק. למשל, פרק ראשון: **השיר הראשון**; הכותרת הכללית היא „ראשית השיעבוד והסלמתו". כותרות המשנה הן: „המלך החדש" (53-54); „מוזימות פרעה" (55-57); „הסדומים והמצרים" (57-59); „תיסכול המצרים" (60-61); „פתיי המילדות" (62-67); „השלכת הילדים ליאור" (67-69). באופן זה מסודרים גם שאר פרקי הספר. חלוקה תכנית זו מקלה מאד על ההבנה לעומת זאת המבוא, שאף הוא מחולק לקטעי משנה (א"ג), שכל אחד מהם דן בנושא משלו, אינו מצוייד בכותרות כלל. על זה יש להצטער, שכן חלוקה כזאת היתה עושה את המבוא קריא ומובן יותר.

השימוש בלועזים

על אף מעלותיו המרובות של הספר יש כמה שאלות, השגות והסתייגויות שהן מתייחסות למשפטי המחבר, או לדברי רנה"ו ומן הראוי להעיר עליהם בקיצור.

ראשית כל אין שם הספר מדויק די הצורך. מן הצירוף „מעידן ההשכלה והפרשנות“ משתמע כאילו היה „עידן הפרשנות“ והוא חלף ואיננו ברור שהמחבר לא התכוון למשמעות הצירוף ולכן מוטב היה לומר „מעידן ההשכלה ופרשנותה“.

אעפ"י שדרך כלל משתמש המחבר בעברית טהורה ועתים אפילו ציורית ומליצות, בכל זאת מורגשת במקומות רבים להיטות יתרה אחרי לועזים. ישנם אמנם בעברית לועזים שנתאזרחו אזרחות גמורה ושוב אין להמנע משימוש בהם, כגון: מקצועות מסוימים כהסטוריה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה, מתמטיקה, גיאוגרפיה ועוד; מילים כבירה, סודה, תה קפה, אורגאני, טראגי וכיו"ב שאין להן מקבילות בעברית, אולם המחבר משתמש גם בלועזים שאפשר היה בנקל להמנע מהם. והנה כמה דוגמאות: „יצירות טפלות ואמורפיות מבחינת הצורה“ (ע' 4). היה יותר פשוט ומובן „יצירות טפלות וחסרות צורה“; במקום **סובטאלי**, אפשר היה להשתמש במלים עבריות קרובות במובן כגון: זק, דקיק, עדין. בע' 60 בא הצירוף: „לא במובן נאראטיביהסטורי“, אלא במובן המלים: „דקליראטיבי“, במקום המלים העבריות: ספורי, הצהרתי הכרוזתי; בע' 82-83 באות המלים: „האמצעים האינטרפרטיביים, התשובות ההומולטיות“ במקום: פרשניים, דרשניים; בע' 87: „משה עבר סטדיות שונות“ למה לא „שלבים“? בע' 101 „קבלת עול מלכות שמים היתה וולונטארית ואוטונומית ולא הטרנומית“, היה פשוט ומובן יותר: מרצון חפשי ולא כפוייה מבחור; בע' 316: „והקראים פרשוה באופן ליטראלי“ במקום: מלולי, כפשוטו; בע' 406 הערה 10: „חוקים מוחלטים ודוטרימיניסטיים בתוקף הקומפלקסיות הבריתית“, במקום לומר בפשטות: קבועים מראש, הברית המורכבת. מורגשת נטייה לגיבוב מלים נרדפות בעברית ללא צורך. הדבר מקשה על ההבנה כי הקורא חושב שיש כאן חדש, ולא היא, אין כאן אלא כפל ענין במלים שונות. לדוגמה בע' 157: „דעות כוזבות על חופש ודרור והשתחררות“ – וכדומה.

בין דעותיו של רנה"ו ודעותיהם של חז"ל

ליקוי רציני יותר הוא חוסר עקביות וסתירות בניתוח שיטתו של רנה"ו. והנה דוגמאות אחדות בלבד בע' 48-7 כותב המחבר: „התיאור של קריעת ים סוף של רנה"ו עולה בממדי פלאיותו על האגדות הכי פנטאסטיות הידועות בנידון זה... במקום להגביל את האספקט הניסי ולהקטין את המוגזם מסתמנת אצלו נטייה להרחיב ולהגדיל“. והנה בע' 54 הוא קובע בלי כל חשש של סתירה „הוא התעלם מטעמים אסתטיים ופסיכולוגיים מגוזמאות חז"ל שבנות ישראל היו מעוברות שישה בכרס אחר“. האיש כרנה"ו יירתע מגוזמאות?!

דברו על מכת החושך מתאר המחבר, בעקבות רנה"ו, כי: „במצוקתם נוכחו המצרים לדעת את ישרותם של בני ישראל. הללו עזרו למצרים והיו להם לעינים, הם האכילו אותם והשקו אותם, ועל ידי מעשיהם ההומאניים הסירו בני ישראל את שנאת המצרים מעליהם“. להלן מביא ד"ר ר. את המדרש הידוע (שמות רבה יג, ג) האומר שבשלושת ימי האפילה „היה ישראל נכנס לביתו של מצרי והיו רואין בהן כלי כסף וכלי זהב ושמלות. אם היו אומרים: אין לנו להשאיל לכם, היו ישראל אומרים להן: הרי הוא במקום פלוני. באותה שעה היו המצרים אומרים: אם היו אלו

רוצים לשקר בנו, היו נוטלים אותו בימי החושך ולא היינו מרגישים... אחר שלא נגעו חוץ מדעתנו, כמו כן לא יחזיקו והיו משאילין להן".

המחבר קובע בלי להרגיש שיש בדבריו סתירה מיניה וביה: „אפשר לשער שהרעיון הגלום בפיסקה מדרשית זו, על השפעה ביחס המצרים לבני ישראל, הביא את רנה"ו להביע שגם בני ישראל היו אדיבים למצרים" – **למרות שהמדרש המצוטט מוכיח שבני ישראל ניצלו את מבוכת המצרים לטובתם...** זאת ועוד: במדרש הנ"ל אין שום נימה של התרפסות למצרים וויתור על כבוד עצמי של בני ישראל!

אין ספק שרנה"ו „שילם מס" לרוח הזמן. אף-על-פי שהיה יהודי נאמן למסורת. ואמנם בענין התנהגותם האדיבה של בני ישראל בזמן מכת החושך מציין ד"ר ר. שרעיון זה יסודי ברוח ההומאנית והליברלית של הזמן, שלמרות סבלו ועניו „מוותר (היהודי) על כבודו ויסוריו, סולח למעניו ועוד עוזר להם במצוקתם".

יש לתמוה על כך שד"ר רוזנבלום מונע את עצמו, מלבד במקרים בודדים, להצביע על מקומות-התורפה בפירושו של רנה"ו וברעותיו ומושגיו ביחס למקרא. בדברו על המכות, מביא המחבר את דברי רנה"ו, שהמכות היו „ההקבלה המדוייקת בין מידת השכר ובין מידת העונש, כלומר **שהצדיק נושע בו בדבר ששימש עונש לרשע**" (ע' 42) והמחבר ממשיך: עקרונות אלו הובעו ב„חכמת שלמה"⁵. ובאותה הערה 5 הוא מציין: „לדוגמה, הורדת השליו במדבר לבני ישראל הקבילה לעונש הערוב שפגע לרעה במצרים; מכת ברד למצרים וכנגדה ברכת המן לישראל; מכת חושך למצרים ולעומתה עמוד האש האיר לישראל".

ברור לעין כל שערוב ושליו לא היו אותו הדבר! יתירה מזו, התורה עצמה מציינת שהשליו שימש גם כעונש ולא רק כתשועה. חושך ואש הפכים הם וגם ברד ומן לא אותו הדבר הם. אם כן לא נושע הצדיק בו בדבר ששימש עונש לרשע!

לדעת רנה"ו נתן פרעה פקודה לפיה „אסור היה לעברים לקיים יחסי אישות עם נשותיהם. הם הוזהרו שאם לא יצייתו לפקודתו, הילדים שיוולדו להם בניגוד לחוק המוצהר יושלכו לנהר... מתוך כך יוצא, שלא המצרים שישליכו את הילדים העבריים יהיו אשמים במותם, אלא ההורים שהיו מודעים לגזרה והולידו אותם על מנת להמרותה" (ע' 68) רעיון זה מקורי הוא, אבל הוא נוגד את פשט הכתוב, וכל הבת תחוק", המלמד שהמצרים הניחו להם שיוולדו לפחות בנות!..

בע' 70 נאמר שרנה"ו הסכים לדעת חז"ל שעמרם פרש מיוכבד אשתו כתוצאה מגזירת פרעה, אולם כעבור זמן מה הוא עצמו החזירה: „ההחלטה הנועזת של עמרם (להחזירה), באה אליו כהשראה ממרום. רנה"ו הסתייג מדעת חז"ל שזקפו את החזרת יוכבד לזכותה של מרים בתה. סטייה זו מובנת בהתחשב באקלים התרבות של ימי רנה"ו, בתקופה זו קשה היה להעלות על הדעת שצעירה בגילה של מרים הייתה מתערבת בעניינים כה אינטימיים של הוריה. גם הטון החרוף כלפי אביה („אבא קשה

⁵ ראה במדבר י"א כ"י ל"ג.

⁶⁶ עיין רש"י לשמות ב', ג' על „ולא יכלה עוד הצפינו".

גזירתך יותר משל פרעה, שלא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות" צרם את אונם של בני דורו של רנה"ו".

בדברו על תלונתו של משה אל ה': למה הרעות לעם הזה, למה זה שלחתני? ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך" (שמות ה, כב-כג) אומר ד"ר ר.: „חז"ל ראו בטרוניתו של משה מעין חוצפא קמי שמיא, שנחשב לחטא... לדעתם נענש משה על תלונתו זו ולא זכה להכנס לארץ ישראל... שונה היא גישתו של רנה"ו לעניין זה... כל שמץ של חטא על משה לא יתואר כלל. לכן טרוניתו הנועזה של משה נהפכת אצלו לתפלה צנועה ותמה"... דברים רבים אלו רחוקים מהטכסט המקראי וגם מדעות חז"ל. כנראה העדיף רנה"ו להתעלם מן הכתוב ומן המדרש מאשר לפגוע בתדמיתו הנערצה של משה". האם אין כאן, בהערתו של ד"ר ר., משום סתירה להנחתו במבוא לספר ש„הגבור המרכזי ביצירה הזאת (=שירי תפארת)" אינו משה אלא אלקים?"

ההשגות המעטות אינן נוטלות מערכי של מפעלו המחקרי של ד"ר רוזנבלום שעשוי לשמש דוגמה לחוקרי ספרות ההשכלה ודורשיה.